DOI: https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/09/86-89

Cəlil Eldar oğlu Kərimov
Bakı Mühəndislik Universiteti
magistrant
kerimov.celil87@gmail.com

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNDƏ SİYASİ PARTİYALARIN ROLUNUN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Xülasə

Siyasi partiyaların dövlət idarəçiliyinə təsiri uzun illərdir ki, siyasi tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Tədqiqat zamanı əsas dəyişənlər üzrə müqayisəli təhlildən istifadə etməklə dövlət idarəçiliyində partiyaların təsirli rolu araşdırılmışdır. Siyasi partiyaların ictimai idarəçilikdə və siyasi tədqiqatlarda mühüm rolları var. Bu məqalə seçki, təmsilçilik, siyasət nəticələri və seçicilərin siyasi partiyalarda iştirakı ilə bağlı əsas dəyişənləri araşdıraraq onların təsirini anlamaq üçün beynəlxalq təcrübədən istifadə edir. Məlum olub ki, partiyanın təsiri ölkələr arasında əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir, halbuki zamanla eyni ölkədə bu dəyişənlər arasında universal model yoxdur. Seçici fəallığı hər bir partiyanın parlamentdə tutduğu yerlərin sayı və nə qədər səs toplaması ilə təhlil edilib. Məlum olub ki, seçici fəallığı və aldıqları səs payı ilə bağlı partiyaların təşviqat strategiyaları mühüm rol oynayıb. Nəticələr onu göstərir ki, partiyalar istər siyasətin nəticələrinə təsir göstərməklə, istərsə də seçkilərə müəyyən təsir göstərməklə dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynayırlar.
Açar sözlər: siyasi partiyalar, seçki strategiyası, siyasət, idarə, demokratiya.

Jalil Eldar Karimov

Comparative analysis of the role of political parties in public governance

Abstract

The influence of political parties on public administration has been attracting the attention of political researchers for many years. The study examined the influential role of parties in public administration using a comparative analysis of critical variables. Political parties play an essential role in public administration and political research. This article examines vital variables related to elections, representation, policy outcomes, and voter turnout in political parties and uses international experience to understand their impact. It turned out that the party's influence varies significantly between countries, although over time, there is no universal model between these variables in the same region. Voter turnout was analyzed by the number of seats each party held in parliament and the number of votes cast. It turned out that the parties' campaign strategies played an important role in terms of voter turnout and the share of votes they received. The results show that parties play an essential role in public administration, influencing policy outcomes and elections.
Key words: *political parties, election strategy, politics, governance, democracy*

Giriş

Siyasi partiyalar demokratiyanın əvəzsiz elementlərindən birini təşkil edir. Demokratiyanın əsas meyarlarından olan seçmək, seçilmək və müəyyən fasilələrlə səs vermək hüququ siyasi partiyaların yaratdığı kanallar vasitəsilə (müstəqil namizədlik istisna olmaqla) həyata keçirilir, siyasi partiyalar insanların təşkilatlanması üçün çərçivə təşkil edir. Oxşar ideologiyalara malik olduqları üçün parlamentdə qanunvericilik prosesində fəal iştirak edirlər və buna görə də demokratiyanın baş tutması üçün zəruri edir. Siyasi partiyalar öz siyasətlərini həyata keçirmək üçün siyasi hakimiyyətə və dövlət orqanlarına çatmaq üçün siyasi baxımdan oxşar baxışları paylaşan insanların yaratdığı təşkilatlardır. Seçki rəqabəti əsasən partiyalararası rəqabətdən ibarətdir (Newton K., Deth J.W., 2014: 268). Şaylan bildirir ki, siyasi partiyalar demokratik rejimlərdə olur. Demokratiya kimi səciyyələndirilən siyasi rejimdə sosial kollektivlərin və qrupların dünyaya baxışını əks etdirən və onları təmsil edən siyasi

partiyalar müəyyən qayda və prosedurlara əməl etməklə bir-biri ilə siyasi hakimiyyət uğrunda yarışırlar (Şaylan, 2008: 387).

Siyasi partiyaların yaradılmasını vətəndaşlar öz səsləri ilə müəyyən edirlər, lakin hər seçki demokratik hökumətlə nəticələnmir. Onlar seçilmiş vətəndaşların maraqlarını təmsil etmək əvəzinə seçdiklərinin maraqlarını təmsil edə bilərlər. Demokratik hökumətin formalaşması siyasi partiyaların demokratik fəaliyyəti ilə bağlıdır. Siyasi partiyalar öz iqtidar məqsədlərinə doğru irəliləyərkən, demokratiyanı da öz daxilində möhkəmlətməlidirlər. Bugünkü mənada siyasi partiyaların Avropada 17-ci əsrdə, ABŞ-da isə 18-ci əsrdə yarandığı qəbul edilir. Gunther və Diamond isə bildirirlər ki, məlum siyasi partiya növləri 19-cu əsrin sonunda Qərbi Avropada formalaşmış təşkilatlardır (Gunther R., Diamond L., 2003: 8). Tarix və coğrafiya baxımından fərqli qəbullar olsa da, partiyalar səsvermə hüququ və demokratiyanın inkişafı ilə paralel olaraq inkişaf edib. Parlamentdən kənarda yaranan partiyalar da var və qeyd olunan tarixlərdə onların çıxış yeri kimi birliklər, ideya klubları saymaq olar. Sosialist partiyalarının əksəriyyəti birliklərdə doğulmuşdu və partiyalar həm də birliklərin uzantıları və onların siyasi qolları kimi fəaliyyət göstərdilər. 1914-cü il müharibəsindən sonra faşist partiyalarının yaranmasında döyüşçülərin birlikləri böyük rol oynadı. Nasional Sosializmin yaranmasında köhnə Baltik freik'orplarının və faşizmin yaranmasında İtaliya Keçmiş Döyüşçülər Assosiasiyasının rolu yaxşı məlumdur. Siyasi partiyaların yaranmasında ölkələrin iqtisadi şərtləri də siyasi şərtlər qədər təsirli olur. Almaniya və İtaliyadakı faşist partiyaları ölkə iqtisadiyyatının çətin şəraitində həyata keçdi. Faşist partiyaları iqtisadi böhranın yaratdığı mühitdən və orta təbəqənin acizliyindən qidalanaraq güclənir və böyüyür (Kışlalı, 2016: 265).

Heyvud isə siyasi partiyaları 19-cu əsrin siyasi quruluşu hesab edir. Siyasi partiyalar 19-cu əsrdə təmsilçi üsulların meydana çıxması və ümumi seçki hüququnun tədricən genişlənməsi ilə başlayan kütləvi siyasi strukturların bir hissəsidir. O vaxta qədər "fraksiyalar" və ya "partiyalar" adlanan bu strukturlar çox vaxt böyük lider və ya ailə tərəfindən formalaşdırılan həmfikir siyasətçilərdən ibarət bir qrupdan başqa bir şey deyil. Saray partiyaları adlanan bu partiyalar, əksər hallarda avtokratik hökmdarlarda olan zadəganlar və məsləhətçilər arasında nüfuz mübarizəsi nəticəsində inkişaf edirdi (Heywood, 2018: 335).

Burjuaziyanın inkişafi siyasi partiyaların yaranması üçün zəmin hazırlayırdı. Kapitalist iqtisadiyyatında meydana çıxan burjua sinfi bir müddət sonra siyasi hakimiyyət üzərində söz sahibi olmaq istəyir. Burjuaziyanın hökmdar və orta əsr siyasi institutlarına bağlı olan feodal aristokratiyasına qarşı mübarizəsi tezliklə siyasi partiyaların yaranmasına səbəb olacaqdı. Bu mübarizədə parlamentin üstünlüyünü müdafiə edən burjuaziya müəyyən siyasi hüquqlar qazanacaqdı.

Siyasi partiyalar da təşkilatlanma növünə görə fərqlənirlər. Kadr partiyalarının fərqləndirici cəhətləri onların elit və dar təşkilati strukturda işləmələridir. Kütləvi və kadr partiyaları siyasi sabitlik baxımından da davamlılıq nümayiş etdirir. Sadiqlik partiyaları Hitlerin altındakı nasistlər kimi partiyanın bir nəfər tərəfindən təşkil edildiyi partiyalardır. Sənaye inqilabı ilə meydana çıxan kütləvi partiyalar siyasi partiyaların elitanın qapalı strukturları kimi xüsusiyyətlərini dəyişdirərək, onların çoxlu sayda üzvləri qəbul edən, sadə vətəndaşların da iştirak edə biləcəyi böyük təşkilatlara çevrilməsinə şərait yaratdı (Hasanov, 2011: 124). Kütləvi partiyalardakı üzvlərin çoxluğu və onların yarandığı dövrdə texnologiyanın olmaması üfüqi təşkilatlanma şəraitini mümkünsüz edirdi. Siyasi üzvlərin müxtəlif mədəni strukturlardan olması savadlı və təhsilsiz insanların eyni partiya damı və mərkəzləşmiş struktur altında toplanmasına səbəb olub. Kütləvi partiyaların yarandığı dövrdə maarifləndirmə səviyyəsi aşağı olduğundan üzvlərin təhsili məsələsi partiyanın funksiyalarından birinə çevrildi. Kışlalı bu məsələyə də toxunaraq bildirmişdir ki, kütləvi partiyalar həm də gecə məktəbi kimi fəaliyyət göstərir, üzvlərini siyasi cəhətdən tərbiyə edir, onlara siyasi şüur verir (Kışlalı, 2016: 263). Kadr partiyalarını təşkil edən elita üzvlərinin təhsil problemi, kadr partiyalarının isə kütləvi partiyalar kimi funksiyası yoxdur.

XX əsrdə kadr və kütləvi partiyalardan başqa yeni tipli partiyalar meydana çıxır. Siyasətlə maraqlananlar artıq nə elitar kadrlara, nə də kütləvi partiyaların üzvlərini təşkil edən kütlələrə bölünmür və bu, siyasi partiyalarda yeni formaların formalaşmasına gətirib çıxarırdı. Alman politoloqu Otto Kircheimer "bütün tərəfləri tutmaq" ifadəsini işlətdi. Onun modeli Xristian Demokrat Partiyasıdır, iş adamlarına, fəhlələrə, fermerlərə, katoliklərə, protestantlara, qadınlara və bütün almanlara müraciət etməyə çalışan bir partiyadır. Bu termin indi demokratik ölkələrdə demək olar ki, bütün hakim partiyaları təsvir edirdi. XX və iyirmi birinci əsrlərdə sosial, iqtisadi və texnoloji cəhətdən dəyişən

dünyamızda bəzi yeni partiya tipləri, yəni etnik əsaslı partiyalar, seçki partiyaları və hərəkat partiyaları meydana çıxdı. XX əsrdə siyasi partiyalar dövlət sərhədlərini aşır, eyni ideologiyanı paylaşan, müxtəlif ölkələrdə eyni ad altında fəaliyyət göstərən partiyalar "partiya ailələri" adlandırılırdı.

Siyasi partiyalar həm də müxtəlif baxışları təmsil etdikləri üçün demokratiyanın plüralizm meyarını həyata keçirmək üçün fəaliyyət göstərirlər. Plüralist demokratik sistemlərdə insanların qanuna və Konstitusiyaya sadiqliyi ilə bağlı inkişaf etmiş anlayış konstitusiyaya zidd qanunların qəbuluna mane olurdu. Bundan əlavə, ictimai şüurun bir qanunun konstitusiyaya zidd olması ilə bağlı reaksiyası parlamenti bu qanunu ləğv etməyə məcbur edirdi.

XXI əsrin şərtlərində çoxpartiyalı sistemə imkan verən demokratik ölkələrdə partiyaların funksiyaları seçki kampaniyalarını idarə etmək, partiya tərəfdarlarını səfərbər etmək və yönləndirmək, seçiciləri maraqlandıran məsələləri toplamaq və tərtib etmək, fəallar və liderlər arasında əlaqələrin qurulması, namizədlərin seçilməsi, siyasi platformaların işlənib hazırlanması, qanunverici orqanın təşkili, hökumətin formalaşması və fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsindən ibarət idi (Cahangirli, 2015: 207).

Yuxarıda qeyd olunan funksiyalar arasında siyasi partiyaların seçkili dövlət vəzifələrinə namizəd irəli sürmək funksiyası ən mühüm funksiyalardan biridir və seçicilərlə siyasətin qurulması prosesi arasında mühüm əlaqələrdən birini təşkil edirdi. Namizədləri müəyyən edən və partiyada siyahıları hazırlayan şəxs və ya şəxslər partiyanın güclü və nüfuzlu şəxsləri olmaqla partiyadaxili oliqarxiyanın formalaşmasına səbəb olur, halbuki bütün partiya üzvlərinin namizədliyin irəli sürülməsi prosesinə cəlb edilməsi, ilkin seçkilərin keçirilməsi, seçki demokratiyanın və partiyada iştirakın mövcudluğundan xəbər verirdi.

Səsvermə hüququnun yalnız mülk sahibi olan ağdərili kişilər üçün qorunduğu günlərdən bəri çox şey dəyişdi. Səsvermə hüququ əvvəlcə bütün kişilərə, sonra isə qadınlara verildi, lakin qanunun səsvermə hüququnun verilməsi artıq kifayət deyildi (Güləliyeva, 2019: 12). Seçicilər taxta qutulara gedib kütləvi şəkildə səs verməkdən əlavə, siyasi qərarların qəbulu mexanizmlərində iştirak etmək, siyasi həyata da qoşulmaq istəyirdilər. Vətəndaşlar qanunvericiliyə riayət etmək, siyasətin formalaşmasında ideyalar irəli sürmək, müəyyən sayda imza toplayaraq qanun təklif etmək, düzgün hesab etmədikləri qanunlara veto qoymaq, fəaliyyətini davam etdirən dövlət məmurunu geri çağırmaq (vəzifəsindən azad etmək) hüququnu tələb edirdilər. Bu hüquqlara sahib olmaq üçün ən uyğun partiyaya üstünlük verirlər, lakin özlərinə uyğun gələn partiyanı tapa bilmədikdə seçkilərdə səs verməmək hüququndan istifadə edirdilər. On doqquzuncu əsrdə yaşadıqları, səsvermə hüququna malik olmaq üçün nümayişlər keçirən vətəndaşların bu gün səsvermə nisbətinin aşağı düşməsi narahatlıq doğurur. Bir çox ölkələrin siyasətçiləri seçicilərin artan laqeydliyindən və partiya üzvlərinin sayının azalmasından narahatdırlar. Siyasətçilər seçicilərin laqeydliyindən narahat olduqda, vətəndaşları partiya üzvü olmağa təşviq edən marketinq kampaniyalarına başlayırlar, telefon və ya internet vasitəsilə səsvermənin mümkünlüyünü düşünürlər, lakin üzvlüyün cəlbedici və dəyərli fəaliyyətə çevrilməsini təmin etmək üçün çox az iş görürlər (Crouch, 2016: 108).

Siyasi təmsilçilik sisteminin institutu olan siyasi partiyalar əsrimizin ideoloji rənglərinin geniş spektrinə və texnoloji inkişaflara (informasiya və kommunikasiya texnologiyaları) və iyirmi birinci əsrin ruhuna uyğunlaşmalıdırlar.

Dəyişən seçici profili ilə yanaşı, siyasi partiyaların dəyişikliklərini də qiymətləndirmək lazımdır. Əsrimizdə siyasi partiyaların funksiyaları dəyişib artsa da, böhrana girdiyi müşahidə olunur. Böhranın göstəriciləri kimi siyasi partiyalara mənsubiyyət hissinin azaldığını, siyasətdən uzaqlaşma meylinin olduğunu deyə bilərik. Qlobal məlumatlar göstərir ki, dünyanın bir çox regionlarında siyasi partiyaların üzvlərinin sayı azalıb, səsvermə göstəriciləri azalıb, partiya sistemlərinin sabitliyi zəifləyib. Siyasi partiyaların əvvəlki kimi effektiv olub-olmaması, üzvlük əldə etmək və saxlamaqda kifayət qədər olub-olmaması, partiya üzvlərinin mənsubiyyət və sədaqət hissini qoruyub saxlamaması demokratik hesabatlılıq, siyasi rəqabətin institusionallaşdırılması və demokratiyanın keyfiyyətini qorumaq lazımdır (Crouch, 2016: 24-25).

Nəticə

Demokratiyanın meyarlarından biri də siyasi partiyaların seçki prosesində bərabər rəqabət aparmasına şərait yaratmaqdır. Bununla bağlı maliyyə dəstəyi alan siyasi partiyalar öz tərəfdarlarının nəzarətinə düşməmək üçün diqqətli siyasət aparmalıdırlar. Siyasi partiyaların maliyyə dairələri ilə münasibətləri partiyaların etibarlılığı baxımından dəyərləndirilməli olan məsələdir. Əgər partiyaların öz

maraqlarını dəstəkləmək üçün istifadə etmələrinə icazə verilən maliyyə vəsaitləri məhdudlaşdırılmırsa və reklam imkanlarına çıxış üçün heç bir tənzimləmə yoxdursa, maraq qrupları tərəfindən dəstəklənən partiyaların seçkilərdə qalib gəlməkdə böyük üstünlüyü var. Siyasi yarışda iştirak etmək istəyən partiyalar bərabərlik prinsipinin tələb etdiyi eyni başlanğıc şərtlərinə malik deyillər. Qanun hamı üçün partiyaların maliyyələşdirilməsi və mediaya çıxış kimi bərabər başlanğıc şərtlərini nə qədər güclü təmin edərsə, demokratiya bir o qədər güclü olar.

Siyasi iştirak üçün alternativlərin axtarışı insanları informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməyə sövq edir. Texnologiya ilə qərar qəbuletmə proseslərində iştirak edən insanlar indi gördülər ki, birbaşa demokratiya qeyri-mümkündür. İnsanlar elektron məlumat, elektron danışıqlar, elektron kampaniya, elektron petisiya, elektron büdcə, elektron səsvermə kimi formalarla iştirak imkanlarını kəşf ediblər.

Siyasi partiyaların texnologiya əsrinə uyğunlaşa bilməməsi də siyasi partiyaların böhranına səbəb olur. On doqquzuncu əsrin texnikaları ilə siyasət aparmağa davam edən ənənəvi partiyalar səslərini internet üzərindən demokratiyanı həyata keçirməyə çalışan yeni rəqəmsal partiyalara, məsələn, Beş Ulduz Hərəkatı, Podemos və Pirat Partiyasına itirirlər. Siyasi partiyanın öz proqramını geniş məqsədlər üçün zənginləşdirə bilməməsi də onun demokratiyaya töhfəsini məhdudlaşdırır. Öz üzvlərinə texniki cəhətdən təklif vermək, gündəliyi müəyyən etmək, qanun layihələri hazırlamaq, büdcənin formalaşmasında iştirak etmək imkanı verən siyasi partiyalar həm də öz ölkələrinin və dünyanın demokratiya mədəniyyətinin yüksəlişində modelə çevrilirlər.

Ədəbiyyat

1. Cahangirli, C., "Dövlət idarəçiliyi Mahiyyəti və müasir formaları", Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, 2015, №50, s.205-212.
2. Crouch, C., (2016). Post Demokrasi. Çev.: A.Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost, 125 s.
3. Gunther, R., Diamond L., (2003). Species of Political Parties, 34 p.
4. Güləliyeva, S. (24 Yanvar 2019), "Dövlət idarəçiliyi və islahatlar", Kredo, s.12.
5. Hasanov, H.S. (2011). "Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi". Dövlət Və Bələdiyyə Idarəçiliyi. Dərslik. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 440 s.
6. Heywood, A., (2018). Siyaset. 19. Baskı. Çev.: Fahri Bakırcı, Ankara, BB101, 689 s.
7. Kışlalı, A.T., (2016). Siyaset Bilimi. 17. Baskı. Ankara, İmge, 361 s.
8. Kışlalı, A.T., (2018). Siyasal Sistemler- Siyasal Çatışma ve Uzlaşma. İstanbul, Kırmızı Kedi, 384 s.
9. Newton, K., Deth, J.W., (2014). Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri. Çev: Esin Saraçoğlu, Ankara, Phoenix, 415 s.
10. Şaylan, G., (2008). Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi. Ankara, İmge, 480 s.

Rəyçi: s.e.ü.f.d. Natiq Abdullayev

Göndərilib: 11.04.2022 Qəbul edilib: 15. 05.2022